

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■ ■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

1. Cilt

SİVAS/2018

HADÎS VE TARİH KAYNAKLARINDAKİ HZ. ÖMER'İN HİCRETİYLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ

Ömer ÖZPINAR*

GİRİŞ

Hiz. Ömer (RA), hiç şüphesiz İslâm tarihinin ve medeniyetinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Onun Kur'ân ve sünnet bilgisinden hareketle ortaya koyduğu icthadları yanında, İslâm idari yapılanmasından samimi bir Müslüman olarak yaşantısının örnekliğine kadar pek çok alanda etkilerinden söz etmek mümkündür.

Aynı şekilde Müslümanların peygamberliğin yaklaşık on ikinci yılında Mekke'den Medine'ye yaptıkları hicret de, hem İslâm tarihinin hem de insanlık tarihinin önemli olaylarından birisidir. Bu olayla birlikte İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Hicrette ve sonrasında yaşanan olaylar, tüm alanlarda İslâm tarihinin müstakbel seyrinde önemli tesirler ve izler bırakmıştır. İslâm'ın bir medeniyet projesi olarak tarih sahnesine çıkması bu süreçle birlikte gerçekleşmiştir. Bu bakımdan daha Hz. Peygamber (SAV) hayatta iken olayların tarihlendirilmesinde bir milât olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sadece olaylar değil Müslümanlar da hicrete göre tarif edilmiş ve fazilet sıralamasına önce muhacirler kaydedilmiştir. Dolayısıyla hicret sadece bir mekân değişikliği boyutunda kalmamış; tarihî, içtimâî ve iktisadî yönden olduğu gibi dini, siyasî ve hukuki açılardan da bir takım sonuçları olmuştur.

Bu bağlamda, başta Hz. Peygamber (s) olmak üzere muhacirlerin hicret esnasında yaşadıkları olaylar İslâm tarihi ve diğer rivâyet kaynaklarında detaylarıyla anlatılmıştır. Bu anlatılanlar sadece tarihi bir nakilden ibaret kalmamış, başta fıkhu's-sire çalışmalarının da en önemli delillerini sunmuştur. Bu nakiller, fikhî alanın dışında bir takım sosyolojik, psikolojik, kültürel, siyasî ve askerî çıkarımlarda da delil olarak kullanılmaktadır.

Binâenaleyh hicrette Hz. Ömer (v.23/644)'in yaşadıklarıyla ilgili olaylar, yukarıdaki hususlar bağlamında önem arz etmektedir. Bir yanda İslâm tarihinin belki de en önemli olayı hicret, diğer yanda ise en İslâm tarihinin en önemli şah-

---

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

siyetlerinden Hz. Ömer'in bu olayda yaşadıkları, öteden beridir insanların dikkatini çekmiştir. Ancak gerek hadîs ve gerekse İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ömer'in Medine'ye hicret etmesiyle ilgili farklı rivâyetler ve anlatılar bulunmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarda Hz. Ömer'in hicret zamanı, nasıl hicret ettiği ve hicret esnasında yaşadıkları gibi konular farklı şekilde ele alınmaktadır.

İşte bu tebliğde, Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili rivâyetlerin hadis ve siyer kaynaklarından toplanıp karşılaştırılması ve sıhhat değerlendirilmelerinin yapılması amaçlanmaktadır.

Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili rivâyetler, senet, metin ve geçtiği kaynaklar bağlamında değerlendirilecektir. Dolayısıyla rivâyetler, hem hadîs ilminin sıhhat değerlendirmelerine göre hem de rivâyet kaynaklarındaki durumu itibarıyla değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Zira tarih ve hadîs rivâyetlerinin asıl itibarıyla haber olmaları sebebiyle ortak bir noktaları vardır. Hadîste olduğu gibi tarihi rivâyetlerin doğruluğunu tespitinde hem muhtelif rivâyetlerin senet ve metin olarak tetkik edilmesi hem de tarihi bağlam dikkate alınarak tahlil edilmesi zarureti vardır. Bu konuyla ilgili olarak daha önce yayınladığımız⁷¹⁸ bir makaleden de istifade ile konunun geliştirilmesine ve sonuca bağlanmasına çalışılacaktır.

1. Hz. Ömer'in Hicretinin Aleni ve Meydan Okuyarak Gerçekleştiğine Dair Rivâyet ve Senedinin Değerlendirilmesi

Ömer b. el-Hattâb'ın annesi Hanteme, Ebû Cehil'in amcasının kızıdır. Dolayısıyla onun Ebû Cehil'le birlikte Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara en katı davrananlardan birisi olmasında, bu akrabalığın rolü olduğu düşünülebilir. Nitekim Hz. Ömer'in, Müslüman olduğu gece Ebû Cehil'in evine giderek İslâm'ı kabul ettiğini bildirmesi⁷¹⁹de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s)'den 13 yaş küçüktür ve kendisi 33 yaşında peygamberliğin altıncı yılında Müslüman olmuştur.

Hz. Ömer'in cahiliyye dönemindeki ve Müslüman olduktan sonra Mekke dönemindeki hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda uzun boylu, gür sesli ve heybetli bir kişi olarak tasvir edilir. Kureyş toplumu içinde sert mizaçlı, güçlü, cesur; şüire, kadına ve içkiye düşkün birisi olarak tanındığına dair rivâyetler nakledilmektedir.⁷²⁰ Onun sert, kırgın ve fevri hareket eden bir kişi olarak anlatıldığı kişiliğinin daha çok Medine dönemindeki haya-

⁷¹⁸ Bkz. Özpınar, Ömer, "Hz. Ömer'in Medine'ye Hicretiyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *İSTEM*, Yıl:10, Sayı: 20, s. 11-39.

⁷¹⁹ Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer", *DİA*, XXXIV, 44-51, 44.

⁷²⁰ Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (v.218/833), *es-Siretü'n-nebeviyye*, I-IV, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûri, Dârul-kitâbi'l-arabi, Beyrût, 1410/1990, 3. Bsk.; Fayda, *a.g.m.*, 46.

tıyla ilgili rivâyetlere göre şekillendiği görülmektedir. Örneğin onun hakkında Hz. Peygamberin: “Ümmetimin içinde ümmetime en merhametli Ebû Bekir, Allah’ın emri konusunda en şiddetlisi Ömer’dir” buyurduğunun nakledilmesi ve buna benzer diğer rivâyetler bulunmaktadır. Ancak Hz. Ömer’in kişilik analizinin yapıldığı bir çalışmada, bu “geleneksel imajın”, onun “reaslist kişiliği, uygulamaları ve dönemin toplumsal gerçeğiyle örtüşmediği”, rivâyetlerdeki parçacı yaklaşımdan kaynaklandığı ve onun gençlik dönemindeki psikolojisinin tüm hayatına mal edilemeyeceği sonucuna varılmıştır.⁷²¹

Hz. Ömer’in hayatıyla ilgili bir diğer ilginç bilgi de, hicretten sonra diğer bazı muhacirler gibi Kubâ’da oturmaya devam etmesidir. O, gün aşırı Medine’ye giderek Rasûlullah ile görüşürdü. Gitmediği günlerde kardeşleştirildiği İtbân b. Mâlik gider ve akşamları yeni nâzil olan ayetleri ondan alırdı.⁷²²

Hz. Ömer’in hicretiyle ilgili olarak tarih kitaplarında ve çağdaş yazılarda tek bir bilginin ve rivâyetin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu hususta öne çıkan rivâyetin ne olduğunu ortaya koymak için günümüzdeki bazı meşhur İslâm tarihi kaynaklarındaki anlatıma bakmak yeterlidir. Örneğin M. Asım Köksal’ın *İslam Tarihi* adlı eserinde Hz. Ömer’in hicretiyle ilgili bilgiler, şu rivâyete dayalı olarak nakledilmektedir:

“Hz. Ali derki: "Muhacirlerden hiç kimse bilmiyorum ki, gizli olarak hicret etmiş olmasın. Ömer b. Hattâb, bundan müstesnadır. O, hicret edeceği zaman, kılıcını kuşandı, yayını omuzuna astı, oklarını ve mızrağını eline aldı, Kabe'ye vardı. Kureyş müşriklerinin ileri gelenleri, Kabe'nin yanında bulunuyorlardı. Ömer b. Hattab; Kabe'yi yedi kere tavaf ettikten sonra, halkın birer birer başuçlarına dikilip: 'Anasını ağlatmak, yahut çocuğunu yetim ya da karısını dul bırakmak isteyen varsa, şu vadinin arkasında gelip benimle karşılaşsın!' dedi. Hiç kimse, ardına düşüp onu takip edemedi."⁷²³

Yine ülkemizin seçkin akademisyenlerinden oluşan ilmi bir heyet tarafından Türkçe yazılmış çağdaş İslam tarihi kaynaklarından birisi olan *Doğuştan Günümüzde Büyük İslam Tarihi* isimli eserde de konu aynı rivâyete dayalı olarak anlatılmaktadır.⁷²⁴

Yine ülkemizin önemli ilmi birikimini yasayan *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ne baktığımızda da Hz. Ömer’in hicret edışıyle ilgili bilgilerin farklı olmadığı görülmektedir:

⁷²¹ Bkz. Özkan, Mustafa, “Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer’in Kişilik Tahlili Denemesi”, *İSTEM*, Yıl: 8, Sayı: 15, s. 43-59.

⁷²² Buhârî, “İlim”, 27; Fayda, a.g.m., 44.

⁷²³ Köksal, Mustafa Asım, *İslam Tarihi (Hz. Muhammed (A.s) ve İslâmîyet) Mekke Dönemi*, İstanbul, 1981, 396.

⁷²⁴ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ. Yayınları, İstanbul, 1986-1989, I, 256.

"Hicret genellikle gizlice yapılmıştır; çünkü Mekkeliler ellerinden geldiğince engel olmaya çalışıyor, hatta yakaladıkları akrabalarını hapsediyorlardı. Yalnız Ömer b. Hattâb'ın, Kâbe'yi tavaf ettikten ve iki rek'at namaz kıldıktan sonra müşriklere meydan okuyarak alenen yola çıktığı bilinmektedir."⁷²⁵

Diyanet'in diğer yayınlarında da konu bu minval üzere işlenmektedir. Mesela İrfan Yücel'in kaleme aldığı *Peygamberimizin Hayatı* isimli eserde "Hz. Ömer, Mekke'den gizli ayrılmadı. Kılıcını kuşandı, Kabe'yi tavaf etti..." diyerek yukarıdaki benzer ifadelerle olay anlatılmaktadır.⁷²⁶

Dolayısıyla özellikle ülkemizde yazılan İslâm tarihi kitaplarında ve hicrete değinen gerek yazılı gerekse sözlü anlatımlarda öne çıkan ve bu sebeple de Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili nakledilen tek bilgi, onun diğer herkesin aksine müşriklere meydan okuyarak ve alenen hicret ettiği'dir. Bu hem kaynaklarda hem de okullardaki ilgili müfredatta da böyledir.⁷²⁷

İşin asıl ilginç ve önemli yanı, Hz. Ömer'in tek başına meydan okuyarak ve alenen hicret etmesiyle ilgili rivâyet, konuya hamaset, siyaset ve duygusal açılardan yaklaşılmasına ve bazen de istismar edilmesine kapı açmış olmasıdır.. Örneğin siyer ve hadîs bilgilerini yayımlayan akademik bir web sitesindeki konumuzla ilgili yazıda şöyle denilebilmektedir: "O kadar çok münferit hicret olmuştur ki, Efendimiz hicret ettiğinde Mekke'de pek az Müslüman kalmıştı. Mesela, bu münferit hicretlerden biri Hz. Ömer'in hicretidir. Kâbe avlusundaki müşriklerin içine dalıp: "Ben Medine'ye gidiyorum!Karısını dul, çocuklarını yetim bırakmak isteyenler, takip edip mani olmaya kalkabilirler!" diye meydan okuyarak hicret etmiştir."⁷²⁸

Bu kabil hamasî anlatım kendisini tercüme eserlerde de göstermektedir. Mesela Ramazan el-Bûtî'nin meşhur eseri *Fıkhü's-sîre*'inin tercümesinde, kitabın asıl metninde olmadığı halde, Hz. Ömer'in müşriklere meydan okuduktan sonra "tek başına Mekke'den çıkıp gittiği" şeklinde bir ifade ilave edilmiştir.⁷²⁹ Mütercim böyle yapmakla olayın daha kahramanca ve ilgi çekici olacağını düşünmüş olmalıdır.

⁷²⁵ Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, XVII, 458-462, 460.

⁷²⁶ Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Diyanet İşl. Bşk., Yay, Ankara, 2006, 89.

⁷²⁷ Bkz. Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, I-IV, I, 278; Ülkü, Hayati, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Gazetesi Yay., bsy., ty., I-III, I, 140; Kutluay, Abdülaziz, *Siyer-u Sahabe (Sahabelerin Hayatı)*, İstanbul, 2005, I-IV, I, 140; el-Bûtî, M. Saîd Ramazan, *Fıkhü's-sîre (Hz. Muhammed (SAV)'in Uyguladığı İslamiyet)*, trc. Ali Nar, Orhan Aktepe, İstanbul, 2003, 193; *İmam Hatip Liseleri (11. Sınıf) Siyer Ders Kitabı*, Yazarlar: Ekrem Özbay; Eyüp Koç ve diğerleri; MEB., 2. bsk., Ankara, 2011, 75; İbrahim, Sarıçam, *Hz. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2012, 118; a.mlf., *Hz. Ömer*, Ankara, 2010, 32.

⁷²⁸ Bkz. <http://www.sonpeygamber.info/hicret-ten-alinacak-dersler>[09.10.2017]

⁷²⁹ Bkz. el-Bûtî, a.g.e., 193.

Bu tür duygusal anlatımlarda sanki hicretin gizli ve âdeta kaçarak yapılmış olduğu intibandan kaçınılmak istenmektedir. Böyle gereksiz bir gayretle olayın anlatıldığı hedef kitlenin duygularının okşanması ve buna uygun bir kişilik olarak gördükleri Hz. Ömer nezdinde onlara moral aşılması gibi bir gayenin güdüldüğü anlaşılıyor. Nitekim "Dünya siyer birinciliği ödüllü" bir eserdeki şu anlatıda bu durum daha bir açıklıkla kendisini göstermektedir: "Sâir Müslümanlar gizli gizli hicret ederken, Hz. Ömer, kılıcını kuşandı. Yayını, oklarını ve mızrağını alıp Kâbe'ye gitti. Açıkça Kâbe'yi yedi sefer tavaf etti. Orada bulunan müşrik elebaşlarına cesaretle şöyle seslendi: "İşte, ben de dinimi korumak için Allah yolunda hicret ediyorum! Karısını dul bırakmak, anasını ağlatmak, çocuklarını öksüz bırakmak isteyen varsa, şu vadide önüme çık-sın!" Bu pervasızca seslenişten sonra, yirmiye yakın Müslümanla gündüz ortasında Medine'nin yolunu tuttu. Müşriklerden hiçbiri arkalarına düşme cesaretini gösteremedi."⁷³⁰

Yine bir başka internet sitesinde yayınlanan bir metinde Hz. Ömer, hicreti esnasındaki bu aykırı tavrı övülürken "ümmetin deli fişeği" ve "hicretteki deli fişek" gibi vasıflarla anılmaktadır. Hatta bu durum, sonraki nesillere benzer durumlarda izlemeleri gereken bir metotmuş gibi şu ifadelerle sunulmaktadır: "Sanki plan, program, proje yapmadan gelecek nesillerden çıkacak Ömer'leri "aklamak için" hicret eder."⁷³¹

Hicretle ilgili sözlü anlatımlarda ise olayın daha duygusal, hamasi ve popüler bir uslupla anlatılmasının örnekleri ise sayılamayacak kadar çoktur.

Binâenaleyh bu tür duygusal anlatımların, Hz. Ömer'in Medine'ye hicretinin aleni ve müşriklere meydan okuyarak gerçekleştiği şeklindeki mezkur rivâyetin daha şöhretli bir hale gelmesindeki en önemli etken olduğu değerlendirilebilir.

Gerek yazılı eserlerde ve gerekse sözlü anlatımlarda öne çıkan bu anlatımların dayandığı bilginin rivâyet olarak aslı nedir ve hangi dönem kaynaklarında nasıl anlatılmıştır?

Hz. Ömer'in aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair bilginin kaynağı olan rivâyetin isnadlı şekli şudur:

"أخبرنا أبو بكر محمد بن عبد الباقي نا أبو محمد الجوهري إملاء أنا أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد الحافظ نا أبو روق أحمد بن محمد بن بكر الهزاني بالبصرة نا حدثنا الزبير بن محمد بن خالد العثماني بمصر سنة خمس وستين ومائتين، حدثنا عبد الله بن القاسم الأيلي ، عن أبيه، عن عقيل بن خالد، عن محمد بن علي بن عبد

⁷³⁰ Suruç, Salih, *Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, " <http://www.resulullah.org/medineye-hicretin-baslamasi> (09.10.2017)

⁷³¹ Bkz. http://www.hicrethaber.com/artikel.php?artikel_id=2131 [12.12.2012].

الله بن عباس، عن أبيه، عن عبد الله بن العباس قال: قال لي علي بن أبي طالب: ما علمت أن أحداً من المهاجرين هاجر إلا مختفياً، إلا عمر بن الخطاب، فإنه لما هم بالهجرة تقلد سيفه، وتكب قوسه، وانتضى في يده أسهماً، واختصر عزته، ومضى قبل الكعبة، والملاً من قريش بفنائها، فطاف بالبيت سبعاً متمكناً، ثم أتى المقام فصلى متمكناً، ثم وقف على الحلق واحدة واحدة، وقال لهم: شأهت الوجوه، لا يرغم الله إلا هذه المعاطس، من أراد أن تتكلمه أمه، ويوتم ولده، ويرمل زوجته، فليلقي وراء هذا الوادي. قال علي: فما تبعه⁷³² أحد إلا قوم من المستضعفين علمهم وأرشدهم ومضى لوجهه."

Görüldüğü üzere bu rivâyetin senedi, Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır. Ondan nakleden ise Abdullah b. Abbas'dır. Senet zincirindeki râviler şunlardan oluşmaktadır: Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî→ Ebû Muhammed el-Cevherî→ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed→ Ebû Ravk Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Hizzânî→ Zübeyr b. Muhammed b. Halid el-Usmânî→ Abdullah b. el-Kasım el-Eylî (veya Üblî)⁷³³→ babasından→ Ukayl b. Hâlid'den→ Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas→ babasından→ Abdullah b. el-Abbas→ Ali b. Ebî Tâlib.

Buna göre, Hz. Ali ile haberi nakleden en mukaddem kaynak olan İbn Asâkir (v.571/1176) arasında on bir râvî bulunmaktadır. Bu rivâyeti İbn Asâkir'i kaynak göstererek aynı isnad ile İbnü'l-Esîr de nakletmektedir.

Hz. Ömer'in alenen ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair bu rivâyetin isnadının ve râvilerinin tahlil edilmesinde özetle şöyle bir değerlendirmede bulunabiliriz: İbn Asâkir'in *Târîhu Dimesşk* isimli eserinde on bir râvîsi bulunan bu rivâyetin râvilerinden sekizi hakkında ricâl kitaplarında olumlu görüş bildirildiği veya ciddi bir cerhe rastlanmadığı görülmektedir. Ancak senedin 7., 8., ve 9. râvileri olarak peş peşe gelen Abdullah b. el-Kâsım el-Eylî, Zübeyr b. Muhammed b. Halid el-Usmânî ve Ebû Ravk Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Hizzânî (v.324/935, 325/936 veya 331/942) ismindeki üç râvî hakkında ricâl kitaplarında ve cerh ve tadil kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu râviler hadîs usûlüne göre "meçhûl" kabul edilmektedir. Bilindiği üzere meçhûl râvînin rivâyeti zayıftır ve makbul değildir.⁷³⁴ Oysaki bu üç râvî,

⁷³² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XLIV, 51-52. Krş. İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ali b. Muhammed (v.630/1232), *Usdü'l-ğâbefi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvîd, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrût, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-VIII, IV, 144-145.

⁷³³ Buradaki "el-Eylî", İbn Asâkir'in senedindeki şeklindedir. İbnü'l-Esîr'in kaydına göre ise "el-Ublî (الأبلى)" şeklindedir. İbnü'l-Esîr'in bu zabtında tashîf olsa gerektir. Zira el-Mizzî'nin, verdiği bilgiye göre bir önceki râvî olan Ukayl b. Halid'in nisbesinin de el-Eylî şeklinde olması Bkz. el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahman (v.746/1345), *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve diğerleri, Beyrût, 1406/1985, 4.bsk., I-XXXV, XXVI, 153 (no: 5485), bu ihtimali güçlendirmektedir.

⁷³⁴ Bkz. Aydın, Abdullah, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2006, 180; Aşıkıttu, Emin, "Meçhul", DİA, XXVIII, 286-288.

mezkur rivâyetin senedindeki kilit râvileri oluşturmaktadır ve hadîs usûlündeki ifadesiyle medâr-ı hadîs⁷³⁵ olarak nitelenmektedir.

Netice itibariyle burada kısaca ifade edilen söz konusu rivâyetin senet değerlendirilmesinin neticesinde, isnadının sahîh olmadığı anlaşılmaktadır. İsnadındaki peşpeşe üç râvinin mechul olması, hem rivâyeti sahîh olmaktan çıkarmakta ve hem de onu zayıf bir rivâyet yapmaktadır.⁷³⁶

2. Hz. Ömer'in Hicretinin Gizli Olduğuna Dair Rivâyetler ve Senetlerinin Değerlendirilmesi

Hz. Ömer'in hicretinin nasıllığıyla ilgili olarak yazılı kaynaklarda ve sözlü anlatımlarda belki de hiç değinilmeyen ve yukarıdaki meşhur bilgiye zıt muhtevaya sahip iki rivâyet daha bulunmaktadır. Vurgulamak gerekirse bu iki rivayet aynı muhtevada sahiptir ve yukarıda ele aldığımız Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğini ifade eden rivâyetin aksine bir bilgiyi nakletmektedir. Ayrıca bu rivâyetler, yukarıdaki Hz. Ali kaynaklı rivayetten ayrı olarak bizzat Hz. Ömer tarafından yapılan anlatıma dayanmaktadır. Bu rivâyetle ilgili işaret edilmesi gereken hususlardan bir diğeri ise, rivâyetin mukaddem bazı hadîs ve siyer kaynaklarında geçiyor olmasıdır. Aynı bilgiyi aktaran söz konusu bu iki rivâyetin metinleri ve senet tahlilleri şöyledir:

2.1. Hz. Ömer'in Hicretinin Gizli Olduğuna Dair Birinci Rivâyet ve Değerlendirilmesi

Hz. Ömer'in hicretinin gizli olduğuna dair farklı bilgiyi içeren İbn İshâk (v.151/768)'tan nakledilen söz konusu rivâyet şöyledir:

" قال ابن إسحاق: حدثني نافع مولى عبد الله بن عمر عن عبد الله عن أبيه عمر رضي الله عنها قال : اتعدت لما أردنا الهجرة إلى المدينة أنا و عياش بن أبي ربيعة و هشام بن العاص بن وائل السهبي التناضب من أضاة بني غفار فوق سرف ، و قلنا : أينما لم يصبح عندها فقد حبس فليض صاحبا ، قال فأصبحت أنا و عياش بن أبي ربيعة عند التناضب ، و حبس عنا هشام ، و فتن فافتن . فلما قدمنا المدينة نزلنا في بني عمرو بن عوف بقاء ، و خرج أبو جهل بن هشام والحارث بن هشام إلى عياش - وكان ابن عمهما وأخاهما لامهما - حتى قدما إلى المدينة ورسول الله صلى الله عليه وسلم بمكة ، فكلناه..."⁷³⁷

⁷³⁵ "Medâru'l-hadîs: "Bir hadisin muhtelif senedlerinin veya genel olarak hadislerin senedlerinin kendisinde birleştiği ve senedlerin ondan itibaren farklı yollara (tariklere) ayrıldığı râvî demektir." Aydınlı, a.g.e., 181.

⁷³⁶ Geniş bilgi ve senet tahlili için bkz. Özpınar, a.g.m., 17-20.

⁷³⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 114-115; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v.458/1066), es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkâdir el-A'tâ, Dârul-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût, 1423/2003, 3. bsk., I-XI, IX, 23 (no:17756), 24 (no:17758); a.mlf., Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü'l-ahoâli sâhibi's-şerîa, thk. Abdü'l-Mu'tî Kal'acî, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût, 1408/1988, I-VII, II, 461. Ayrıca bkz. İbn Asâkir, a.g.e., XLVII, 242; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (v.597/1200), Menâkibu emîri'l-

"İbn İshâk dedi ki: Bana Abdullah b. Ömer'in mevlası Nâfi' Abdullah'dan, o da babası Ömer (RA)'den rivâyet ettiğine göre, Ömer şöyle dedi: "Medine'ye hicret etmek istediğimiz zaman ben, Ayyaş b. Ebî Rabia ve Hişâm b. el-As b. Vâil es-Sehmî beraber hicret etmek üzere sözleştik ve: "Yarın sabah, hangimiz Benî Ğıfar kabilesinin Serif⁷³⁸ semtindeki yağmur sularının toplandığı göletteki (edâe)⁷³⁹ ağaçlıkta (tenâdub)⁷⁴⁰ bulunmazsa, müşriklerin onu yakaladığı anlaşılacaktır. Diğer ikisi onu beklemeyip yollarına devam edecektir" dedik. Sabah oraya gittiğimizde Hişâm b. el-Âs'ı orada göremeyince, müşrikler tarafından engellendiğine hükmederek yolumuza devam ettik. Medine'ye vardığımızda, Beni Amr b. Avf oğullarının Kuba'daki yerlerine misafir olduk. Ebû Cehil b. Hişâm ile Hâris b. Hişâm da -Ayyâş onların amcalarının oğlu ve anabir kardeşleriydi- Hz. Peygamber daha Mekke'deyken geldiler ve Ayyâş'la konuşup..."

İbn İshâk (v.151/768) mahreçli bu rivâyeti, ilk dönem tarihçilerinden İbn Hişâm (v.218/833) ve İbn Sa'd (v.230/844) da eserlerinde kaydetmektedirler. Ancak İbn Sa'd'ın rivâyeti farklı bir senet ve konumuz için önemli bir bilgi ayrıntısını da ihtiva etmektedir. Bu önemli ayrıntıya biraz sonra rivâyetin kaynakları başlığında temas edeceğiz.

Anlaşıldığı üzere bu rivâyetin geçtiği en mukaddem tarih kaynağı İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı kitabıdır. Burada İbn Hişâm bu rivâyeti İbn İshâk'tan aldığını ifade ederek kaydetmesi dikkat çekicidir. Fakat İbn İshâk *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sine baktığımızda, onun Habeşistan'a yapılan hicretler konusuna özel bir başlık ayırmasına rağmen, ne Hz. Ömer'in ne de diğer Müslümanların Medine'ye nasıl hicret ettiklerine dair bir bilgi ya da rivâyet kaydetmektedir. Dolayısıyla bu bilgi, İbn Hişâm'ın İbn İshâk'ın diğer ravilerinden alarak kitabına eklediği bir bilgi durumundadır.⁷⁴¹

Binâenaleyh Hz. Ömer'in hicretinin diğer muhacirler gibi gizli olduğuna dair ilk bilgi İbn İshâk (v.151/768) kaynaklı olmaktadır. Yukarıda senedi ve metni verilen bu rivâyetin senedinde Hz. Ömer ile İbn Hişâm arasında üç râvî bulunmaktadır;

mü'mînin Umer b. el-Hattâb, thk. Zeyneb İbrahim el-Kârût, Beyrût, Dâru'l-kütüb'l-İlmiyye, ts, 20; İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 145.

⁷³⁸ "Serif", Mekke ile Medine arasında, Mekke'ye altı (bazılarına göre on iki) mil uzaklıkta bir yerin adıdır. es-Sâlihî, a.g.e., III, 323 (ayrıca bkz. 4. dipnot).

⁷³⁹ "Edâe" kelimesi, yağmur sularının toplandığı gölet, dere, vadi gibi manalarda kullanılmaktadır. Bkz. el-Hamavî, *Mu'cemu'l-büldân*, I, 213; es-Sâlihî, a.g.e., III, 323.

⁷⁴⁰ "Tenâdub" kelimesi "tenâdub" şeklinde de okunabilen "tendub (dikenli bir Hicaz ağacı)" kelimesinin çoğuludur. Burada bir yer ismi olarak kullanılmıştır. Bkz. el-Hamavî, a.g.e., II, 47; es-Sâlihî, a.g.e., III, 323.

⁷⁴¹ Bu durum İbn Hişâm'ın İbn İshâk'ın *es-Sîre* adlı eseri üzerinde yaptığı ihtisar çalışması ve yaptığı bazı ila bilgiler ile açıklanabilir. Nitekim bu çalışmaları sebebiyle İbn İshâk'ın bu kitabı (*Sîretü İbn Hişâm, Tehzîbü İbn Hişâm*) adıyla anılır olmuştur. Bkz. Fayda, Mustafa, "İbn Hişâm, DİA, XXII, 71-73.

"İbn İshâk → Nâfi' → Abdullah b.Ömer"

Buna göre Ömer b. el-Hattâb (v.23/644) ve ondan nakleden oğlu Abdullah (v.73/688)'in ikisi de sahâbî olduklarından zaten hadîs usûlüne göre cerh ve tadil dışında kalmaktadırlar ve sahâbî oldukları için sika râvilerdir.

Tabiûndan olan en-Nâfi' (v.117/735) ise, İbn Ömer'in azatlısı ve meşhur sika râvisidir. Kaynaklarda "Mevlâ İbn Ömer" şeklinde geçen en-Nafi hakkında Zehebî: "Mutlak hüccet olduğu hususunda ümmetin icması vardır" demektedir. Ricâl alimleri de onun sika olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴²

İbn İshâk (v.151/768)'a gelince, bilindiği üzere meşhur siyer ve meğazi müellifidir. Zehebî'nin "Önde gelen imamlardandır"⁷⁴³ diye takdim edip sonra, "Bir çok kimse sika olduğunu; başkaları da zayıf olduğunu söylemişlerdir" diyerek belirttiği üzere, ricâl alimleri onu farklı ve tezat ifadelerle değerlendirmişlerdir.⁷⁴⁴ Enes b. Malik'i gördüğünden⁷⁴⁵ tabiundan sayılmaktadır. Siyer ve meğazinin piri kabul edilmektedir. Buhârî (ta'likan) ve Müslim dahil sünen müellifleri ondan rivâyette bulunmuşlardır.⁷⁴⁶

İbn İshâk kaynaklı olarak gelen Hz. Ömer'in hicretinin gizli olduğunu ifade eden bu rivâyetle ilgili sadece tarihçiler ilgilenmemişler; Ehl-i hadîs de bu rivâyetle ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Mesela hicrî üçüncü asrın meşhur muhaddislerinden el-Bezzâr (v.292/905), İbn İshâk'dan gelen bu rivâyeti naklettikten sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Bu hadîsi Hz. Peygamber (s)'den Ömer'den başkasının naklettiğini bilmiyoruz. Ömer'den bu tarîk ve bu isnaddan başka muttasıl olarak rivâyet edildiğini de bilmiyoruz."⁷⁴⁷

Yine muteahhirun dönemi hadisçilerinden el-Heysemî (v.807/1405) de, bir nevi temel hadîs kaynaklarını karşılaştırdığı ve hadîsler hakkında sıhhat değerlendirmesi yaptığı eserinde ilgili rivâyete yer vermektedir. O, "*Kitâbü'l-meğâzî ve 's-siyer, Bâbu'l-hicre ile'l-Medîne*" bölümünde İbn İshâk'ın bu rivâyetini naklettikten sonra, Bezzâr (v.292/905)'in da bunu tahrîç ettiğini tespit etmektedir. Akabinde bu rivâyetin râvîlerinin sika olduğu şeklinde bir değerlendirme de bulunmaktadır.⁷⁴⁸ Buna göre hem Bezzâr hem de Heysemî, bu rivâyeti mut-

⁷⁴² ez-Zehabî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, V, 95, 101. Ayrıca Nâfi' ile ilgili müstakil bir çalışma olarak bkz. Aydemir, Halis, *Rivâyetlerin olasılığı ışığında Nâfi' Mevla İbn Ömer*, Bursa, 2008.

⁷⁴³ ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (v.748/1347), *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali M. Muavvîd ve Âdil Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I-VIII, VI, 56 (no. 7203).

⁷⁴⁴ Bkz. ez-Zehabî, *a.g.e.*, VI, 57-62..

⁷⁴⁵ ez-Zehabî, *a.g.e.*, VI, 56.

⁷⁴⁶ Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 405 (no:5057).

⁷⁴⁷ el-Bezzâr, *a.g.e.*, I, 260.

⁷⁴⁸ el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekr (v.807/1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsamüddin el-Kudsî, Kahire, 1414/1994, I-X, VI, 61 (no: 9918).

tasıl ve bu konudaki en sahih rivâyet olarak gödüklerini beyan etmiş olmaktadırlar.

Binâenaley, İbn İshâk kaynaklı İbn Hişâm'ın bu rivâyetinin, senet bakımından muttasıl ve sıhhat bakımından da en azından hasen derecesinde olduğunu değerlendirmek mümkündür.

2.2. Hz. Ömer'in Hicretinin Gizli Olduğuna Dair İkinci ve Üçüncü Rivâyetler ve Değerlendirilmesi

Hz. Ömer'in hicretinin her muhacir gibi gizli olduğunu ifade eden iki farklı bir rivâyet daha bulunmaktadır. Bu rivâyeti İbn Sa'd, hocası el-Vâkıdî (v.207/822)'yi kaynak göstererek nakletmektedir. Vâkıdî bu metnin başında iki farklı isnad zincirini zikrettiği için hadîs usûlüne göre bu rivâyet, iki farklı rivâyet kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu tek metinli rivâyet, Hz. Ömer'in hicretinin gizli olduğunu nakleden ikinci ve üçüncü rivâyetler durumundadır.

Bu iki isnadlı tek rivâyetin konumuz için önemli bir ayrıntıyı ihtiva ettiğini vurgulamamız gerekmektedir. Bu önemli ayrıntı Hz. Ömer'in kendisinin hicretinin gizli olduğuna işaret eden sözleridir.

Söz konusu rivâyeti Abdullah b. Ömer babası Hz. Ömer'den dinlediğine işaret ederek şu şekilde nakletmektedir:

"(Muhammed b. Sa'd) dedi ki: Bize Muhammed b. Ömer (el-Vâkıdî) haber verdi dedi ki: bize Muhammed b. Abdilllah b. Müslim haber verdi, o da ez-Zührî'den, o da Sâlim'den o da babasından nakletti. Ve yine bize Muhammed b. Ömer haber verdi dedi ki: Bana Ömer b. Ebî Âtike ve Abdullah b. Nâfi', Nâfi'den o da İbn Ömer'den naklen dedi ki: "Rasûlullâh (s), insanlara Medine'ye hicret etmeleri için izin verdiğiğinde, Müslümanlar gruplar halinde, bir araya gelerek yola çıkıyorlardı." Ömer (b. Ebi Âtike) ve Abdullah (Abdullah b. Nâfi') dediler ki: "Biz Nâfi'e; Yaya olarak mı yoksa binekli olarak mı yola çıkıyorlardı?" diye sorduk. Nâfi' dedi ki: "Her iki şekilde de. İmkânı olan binekli olarak ve peş peşe, binek bulamayanlar ise yürüyerek." (Abdullah b. Ömer sözlerine devamla) Ömer b. el-Hattâb dedi ki: "Ben, Ayyâş b. Ebî Rebîa' ve Hişâm b. el-Âs b. Vâil ile, (beraber hicret etmek için) Benî Ğıfar kabilesinin göletindeki (edâe) ağaçlık (tenâdub) yerde buluşmak üzere sözleşmişim. Biz hicret yolculuğuna ancak gizlice çıkıyorduk. Bu sebeple dedik ki: Kim söz verdiğimiz yerde ve zamanda bulunamazsa, sabahleyin su toplanan yerde bulunanlar (onu beklemeden) yola çıksın. Ömer dedi ki: Ben ve Ayyâş b. Ebî Rebîa' yola çıktık, zira Hişâm b. el-Âs hapsedilmişti..."⁷⁴⁹

⁷⁴⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Men' ez-Zührî (v.230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Mektebetü'l-hancı, Kâhire, 1421/2001, 1. bsk., I-XI, III, 251-252.

İbn Sa'd'ın bu rivâyetine dikkat edilirse aynı metnin iki farklı tarîk ile rivâyet edildiği görülmektedir.

Buna göre Hz. Ömer'in gizli hicret ettiğini bildiren bu ikinci rivâyetin birinci tarikinde İbn Sa'd ile Hz. Ömer arasında beş kişi bulunmaktadır: "Muhammed b. Ömer → Muhammed b. Abdullah b. Müslim → ez-Zührî → Sâlim → babasından (İbn Ömer)."

İkinci tarikinde ise, yine İbn Sa'd ile Hz. Ömer arasında dört kişi bulunmaktadır: "Muhammed b. Ömer → Ömer b. Ebî Âtike ve Abdullah b. Nâfi' → Nâfi' → İbn Ömer" şeklindedir.

İbn Sa'd her iki tariki de hocası el-Vâkıdî (v.207/822)'den almaktadır. Bu her iki farklı tarik/îsnadla aldığı rivâyetinde İbn Sa'd, İbn Hişâm'ın yukarıda ele aldığımız rivâyeti gibi Hz. Ömer'in kendi anlatımıyla hicretini nakletmektedir. Bu tariklerden ilkinin senedinin Abdullah b. Ömer'den sonraki râvîsi oğlu "Sâlim" dir. Sonraki ele aldığımız ikincisinininki görüldüğü üzere İbn Ömer'in azadlısı "Nâfi'"dir.

Binâenaleyh buradaki söz konusu ettiğimiz rivâyetlerin ikisi de olayı İbn Ömer'den nakletmiş olmaktadır. Hadîs usûlüne göre bu iki tarik/îsnad birbirini teyit etmiş (mutâbi' ve şâhid) olmaktadır ve böylece rivâyet sıhhat bakımından kuvvetlenmektedir.

Burada senetlerle ilgili özet⁷⁵⁰ olarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Birinci tarikteki ez-Zührî'nin yeğeni olan Muhammed b. Abdullah b. Müslim ez-Zührî (v.157/773)'ye gelinceye kadar senedin muntahasındaki isimler hakkında ricâl kaynaklarında herhangi bir cerh bulunmamaktadır. Muhammed ez-Zührî hakkında ise zayıf diyenler olduğu gibi, onu İbn İshâk'tan bile üstün tutanlar da vardır. Ahmed b. Hanbel'e göre "sâlihu'l-hadîs"; Ebû Dâvûd'a göre ise sikadır. Kendisinden hadîs rivâyet eden çoktur.⁷⁵¹

İkinci tarikin isnadına gelince gelince bunun senedinde bulunan dört kişiden sadece Abdullah b. Nâfi' (v.154/770) ile Ömer b. Ebî Âtike (v.155/771),⁷⁵² hakkında hafif cerh bulunmaktadır. Şöyle ki, Abdullah b. Nâfi', Yahya b. Ma'în, Buhârî ve Nesâî gibi ricâl alimleri tarafından, "zayıf", ve "münkeru'l-hadîs" şeklinde cerh edilmiştir.⁷⁵³ Yahya b. Ma'în onun hakkında "hadisi yazılır" demiştir ve İbn Mâce kendisinden rivâyette bulunmuştur.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Bu konuda geniş değerlendirme ve bilgi için bkz. Özpinar, *a.g.m.*, 21-27.

⁷⁵¹ Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV, 554-559 (no:5375).

⁷⁵² İbn Asâkir'in beyanına göre İbn Ebî Âtike'nin adının Ömer olarak zikredilmesinde tashif vardır. doğrusu Osmân b. Ebî Âtike'dir. Bkz. İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXXVIII, 394 (no:4606).

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Hâtim er-Râzî (v.327/938), *el-Cerh ve'ta'dîl*, (Haydarâbâd baskısından ofset) Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, 1371/1952, I-IX, V, 183 (no:854); İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrût, 1415/1995, 2.bsk., I-II, I, 541.

⁷⁵⁴ el-Mizzî, *a.g.e.*, XVI, 214 (no:3611).

Ömer b. Ebî Âtike hakkında ise, Ebû Hâtim er-Râzî, "lâ be'se bih"⁷⁵⁵ ve "hadisleri yazılır" demiştir.⁷⁵⁶ İbn Ma'în, "leyse bi kaviyy" ve "leyse bi şey"⁷⁵⁷ lafızlarıyla değerlendirmiştir. Hakkında İbn Hacer "Sadûktur derken, Buhârî (*el-Edebü'l-müfred* ve *Halku ef'âli'l-ibâd*'da), Ebû Dâvûd ve İbn Mâce, İbn Âtike'nin rivâyetlerini eserlerine almışlardır.⁷⁵⁸

İbn Sa'd'ın bu rivâyeti/rivâyetleri aldığı Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (v.207/822)'ye gelince, onun, İbn Sa'd'ın hocası olan meşhur siyer müellif olduğu malumdur. Tarih, siyer ve meğazi ilimlerinin piri olarak bilinen el-Vâkîdî, ricâl alimlerinin bir kısmı tarafından "yalancı" olduğuna varıncaya kadar çeşitli şekilde tenkit edilirken, bir kısmı tarafından ise özellikle siyer ve meğazide üstüne başka kimsenin olmadığı şeklinde övülmüştür. Çağdaşlarından Yezîd b. Harun (v.206/821) gibi hadîsçiler, onun sika olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵⁹ Buhârî (ta'lik olarak) ve Müslim ile bazı sünen müelliflerinin ondan rivâyette bulunmuş olması,⁷⁶⁰ Vâkîdî'nin rivâyet ilimlerinde güvenilir kabul edildiğinin göstergelerindedir.

Netice itibariyle İbn Sa'd'ın Vakîdî'den aldığı Hz. Ömer'in gizli hicret ettiğini ifade eden metin, yukarıda ifade edildiği üzere bu iki isnad/tarikle gelmektedir ve bunlar birbirlerini desteklemektedir. Böylece bu iki rivâyet mutabakat ederek kuvvet kazanmaktadır. Dolayısıyla râvileri hakkındaki bazı alimlerin cerh ifadeleri dikkae alınsa bile, bu rivâyetlerin en az hasen derecesinde olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim Vâkîdî'nin bu rivâyeti daha sonra ilk siyer kaynaklarından İbn Hişâm (v.218/833) ve İbn Sa'd (v.230/844) tarafından da makbul görülerek nakledilmiştir. Hatta bu adı geçen ilk siyer kaynaklarındaki Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili bilginin yegane kaynağının da bu rivâyet olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Hz. Ömer'in hicretinin her muhacir gibi ve gizli olduğuna dair ele aldığımız bilgi, İbn İshâk ve İbn Sa'd kaynaklı olarak üç tarikten bize gelmiş olmaktadır. Bu rivâyetlerin senetlerinin bu konudaki en doğru ve sağlam isnadları oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gerek hadîsçiler ve gerekse siyer müellifleri konuyla ilgili olarak bu rivâyetleri kullanarak meseleyi ele almışlardır. Mesela Beyhaki, Bezzâr ve Heysemi gibi muhaddisler bu isnad-

⁷⁵⁵ "Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadîs, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için alınır. Yahya b. Ma'în ve Ebû Zur'a ed-Dimeşkî bu sigayı sika manasında kullanırlar." Aydınlı, *a.g.e.*, 170.

⁷⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 163 (no:896).

⁷⁵⁷ "İbn Ma'în bu cerh için de kullanmakla beraber bazan, râvinin az hadîs rivâyet etmiş biri olduğunu ifade etmek için kullanır ki, bu durumda cerh manası taşımaz." Aydınlı, *a.g.e.*, 173.

⁷⁵⁸ el-Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 400.

⁷⁵⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tdâl*, VI, 273-276 (no:7999).

⁷⁶⁰ Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 405 (no:5057).

larla gelen rivâyetleri eselerine almışlardır. Heysemi bu rivâyetlerin isnadlarını muttasıl ve sahîh olarak değerlendirmiştir.⁷⁶¹

3. Hz. Ömer'in Hicretiyle İlgili Rivâyetlerin Senetleriyle İlgili Genel Değerlendirmesi

Hz. Ömer'in aleni ve meydan okuyarak hicrete başladığını ifade eden meşhur rivâyet ile onun herkes gibi gizli hicret ettiğini bildiren rivâyetlerin senetleri karşılaştırıldığında, az önce ortaya konan bilgiler ışığında ikinci gruptakilerin daha sağlam ve sahih oldukları anlaşılmaktadır. Zira yukarıda değindiğimiz gibi Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğini nakleden rivâyetin senedinde üç meçhul râvî bulunmaktadır. Bu durum hadîs usûlü bakımından bu rivâyetin en iyi ihtimalle zayıf hükmüyle değerlendirilmesini gerektirmektedir.

İkinci gruptaki, yani Hz. Ömer'in her muhacir gibi gizli hicret ettiğine dair İbn İshâk (v.151/768) ve İbn Sa'd (v.230/844)'ın kaydettiği ve üç ayrı tarikten gelen rivâyet ise, senet bakımından daha sağlam ve birinci rivâyete nispetle daha güvenilir râvîler tarafından rivâyet edilmişlerdir. Bu üç tarikin birbirini takviye ettiği; yani şâhid ve mütâbi durumunda oldukları aşıkardır. Bu sebeple Bezzâr ve Heysemî gibi hadîs alimleri tarafından bu rivâyetler "muttasıl ve sahîh" kabul edilmektedir.⁷⁶² Ancak rivâyetlerin birinci derecedeki hadîs kaynaklarında geçmemesi ve ravilerinden Vakıdî'nin bazı ricâl alimleri tarafından cerh edilmesi sebebiyle, bu rivâyetlerin hasen olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Hadis usulü terimiyle ifade edecek olursak, Hz. Ömer'in herkes gibi gizlice hicrete başladığını ifade eden ikinci gruptaki rivâyetler, aleni ve meydan okuyarak hicrete çıktığını ifade eden rivâyete göre daha "esbet"tir. Yani, râvîlerinin sikâhları ve birbirleriyle münasebetleri bakımından, diğerlerine oranla üst derecede bulunan veya öyle kabul edilen senetlere⁷⁶³ sahiptir.

Ayrıca Hz. Ömer'in aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğini ifade eden rivâyetin ilk dönem siyer ve hadîs alimleri tarafından dikkate alınmamış olması da önemlidir. Kaynak değerlendirmesini bir sonraki başlık altında ele alacağımızdan burada kısaca ifade edersek, son dönemde yapılan kimi siyer çalışmalarında da bu rivâyetin hadîs usulü bakımından sahih sayılamayacağı ve ta-

⁷⁶¹ Bkz. Abdüsselâm b. Muhsin, Âlü İ'sâ, *Dirâse nakdiyye fi'l-meriviyâtı Umer b. el-Hattâb ve siyâsetihi'l-idâriyye*, Medine, 1423/2002, I-III, 158 (3.dipnot).

⁷⁶² Bkz. Abdüsselâm b. Muhsin, *a.g.e.*, 158 (3.dipnot).

⁷⁶³ Aydınlı, *a.g.e.*, 88.

rihen de sabit olmadığı tespit edilmektedir.⁷⁶⁴ Bütün bu değerlendirme ve tespitler, Hz. Ömer'in gizli hicret ettiğini bildiren rivâyetlerin daha sahih ve tercihe şayan olduğunu söylememize imkan vermektedir. Nitekim İbn Sa'd'dan sonra yazılan siyer ve tarih alanındaki diğer ilk dönem eserlerinin de konuyla ilgili olarak bu rivâyeti esas almaları, bu rivâyetin bu konuyla ilgili en sağlam ve makbul rivâyet olduğunu desteklemektedir.

Rivâyetlerin senetleriyle ilgili bir başka değerlendirme de, râvî sayılarına göre yapılmalıdır. Senet bakımından İbn Asâkir'de geçen ve hicretinin aleni olduğunu ifade eden rivâyetin on bir râvîsi bulunurken, aksini ifade eden ikinci gruptaki rivâyetlerden birisinin dört, diğerinin beş râvîsi bulunmaktadır. Yani ikinci gruptaki rivâyetler, âlî isnada sahiptir. Bu da rivâyet ilimlerinde sıhhat değerlendirmesinde dikkate alınacak en önemli tercih sebeplerindendir.

Ayrıca, rivâyetlerin geçtiği kaynakların mukaddemliği ve rivâyetin kaynağına zaman olarak yakınlığı da yine değerlendirmede dikkat edilmesi gereken bir başka husustur. Buna göre Hz. Ömer'in herkes gibi gizli hicrete çıktığını ifade eden ikinci gruptaki rivâyetlerin hem ilk dönem hadîs ve siyer kaynaklarında, hem de ondan sonraki kaynaklarda geçmesi önem arz etmektedir. Biraz sonra üzerinde durulacağı üzere, Hz. Ömer'in hicretinin aleni olduğunu ifade eden birinci rivâyetin nispeten daha tali kaynaklarda geçtiğini ve en erken İbnü's-Semmân (v.445/1055)'in *el-Muvâfaka*'sına kadar gidilebildiğini ifade etmek durumundayız. Ancak bu kitap bile bugün için elimizde mevcut değildir. Dolayısıyla aleni hicret ettiğine dair rivâyetin, bugün için İbn Asâkir (v.571/1176)'den önceki bir kaynaktan rastlanılması mümkün gözükmemektedir.

Şimdi, Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili bu rivâyetlerin geçtiği kaynakların değerlendirmesini ele alalım.

4. Rivâyetlerin Geçtiği Hadîs ve Tarih Kaynaklarının Değerlendirilmesi

Buraya kadar anlatılanlardan Hz. Ömer'in hicret keyfiyetiyle ilgili birbirine aykırı iki farklı bilgiyi aktaran iki rivâyet gurubu bulunduğu anlaşılmış oldu. Bunlardan birinci grup rivâyet, Hz. Ali kaynaklı ve Hz. Ömer'in aleni ve müşriklere meydan okuyarak hicret yolculuğuna çıktığını ifade eden meşhur rivâyettir. Diğer grup ise, üç farklı tarikten gelen ve Hz. Ömer'in hicretinin diğer Müslümanlar gibi gizli olduğunu bizzat onun ifadesiyle bize aktaran rivâyettir.

Bu iki farklı bilgiyi bize aktaran söz konusu rivâyetlerin kaynak değerlendirmesine bakıldığında ilk dikkat çeken husus, Hz. Ömer'in aleni ve meydan

⁷⁶⁴ Bkz. Ekrem Ziya el-Umerî, *es-Siretü'n-Nebeviyye es-sahîha*, I, 206; el-Elbânî, *a.g.e.*, 43; Abdüsselam b. Muhsin, *a.g.e.*, 157, 161 (3. dipnot).

okuyarak hicrete başladığını ifade eden ve beynennâs meşhur olan birinci rivâyetin ilk dönem hadîs ve siret kaynaklarında geçmemesidir.

Hadîs kaynakları bağlamında ifade edersek, Hz. Ömer'in hicretinin gizli mi aleni mi olduğuyla ilgili ne *Kütüb-i Sitte'* de ne de *Kütüb-i Tis'a'* da bir rivâyet bulunmaktadır. Hele Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğine dair sonraki dönem yazılı kaynaklarda ve sözlü anlatımlarda meşhur olan rivâyete hiçbir erken ya da geç dönem hadîs kaynağında rastlanılmadığını özellikle vurgulamak gerekir.

Buhârî'nin *Sahih'*inde Medineye ilk hicret eden Müslümanlar hakkında bilgi nakleden bir rivâyette, Hz. Ömer'in de yirmi kişi ile birlikte ilk hicret edenlerden olduğu bildirilmektedir.⁷⁶⁵ Buhârî'nin şayet sahîh olsa ya da biliniyor olsa idi onun sıradışı bir biçimde hicret ettiğine dair rivâyete de burada mutlaka yer vermesi gerekirdi diye düşünüyoruz. Dolayısıyla Buhârî'nin bu tutumu, hem konuyla ilgili sahîh bir rivâyetin olmadığını hem de Hz. Ömer'in sıradışı ya da dikkat çekici bir hicret keyfiyeti olmadığını göstermektedir.

Nitekim Hz. Ömer'in hicretinin her muhacir gibi gizli ve topluca gerçekleştiğine dair İbn İshâk (v.151/768) kaynaklı rivâyet, birinci el kaynaklarda olmasa bile bazı ilk dönem hadîs kaynaklarında nakledilmiş ve itibar görmüştür. Mesela Bezzâr (v.292/905), hocası Züheyr b. Muhammed'in Sadaka b. Sâbık'ın kendisine İbn İshâk'ın Nafi'den rivâyet ettiğini bildirerek, Hz. Ömer'in beraber hicret ettiği kimseleri ve nerede bulaşacaklarını kararlaştıklarını anlattığı rivâyeti nakletmektedir. Bu rivâyette Hz. Ömer, hicretini, yol arkadaşlarını ve sonrasında yaşadıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmakta, ancak belki de hicretin tek istisnası olan aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair en ufak bir imaya bile yer vermemektedir.⁷⁶⁶ Bezzâr'ın olayı anlatışından Hz. Ömer'in de diğer muhacirler gibi, bir grupla ve gizlilik ilkesine riayet ederek hicret ettiği anlaşılmaktadır. Şayet farklı bir tutum ve olay yaşansaydı, Hz. Ömer, nasıl hicret ettiğini bizzat anlattığı bu rivâyette bu hususa da mutlaka işaret ederdi diye değerlendiriyoruz. Nitekim Hz. Ömer'in beraber yola çıkmayı kararlaştığı arkadaşlarından Hişâm b. el-Âs'ın durumunun ailesi tarafından fark edilip alınulduğunu ve sabah kararlaştırılan yere gelemediğinden bahsetmektedir. O böylece hicret esnasında gizliliğe riayet ettiklerini ifade etmiş olmaktadır. Aksi takdirde böylesine detaylı bir anlatımda kendisinin herkesten farklı bir şekilde aleni ve meydan okuyarak hicrete çıktığı gibi müstesna bir olayı da anlatması gerekirdi.

⁷⁶⁵ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 87 (VI, 82).

⁷⁶⁶ el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik (v.292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-zehhâr)*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Beyrût, 1409/1988, I-XV, I, 258-260 (no:155).

Ayrıca Bezzâr'ın, bu uzun rivâyetin sonunda şöyle bir değerlendirmede bulunması, konuyla ilgili en azından o dönemde başka bir rivâyetin bilinmediğini göstermektedir: "Bu hadisi Ömer'den başka birinin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğini bilmiyoruz. Yine bu rivâyetin Ömer'den bu isnattan ve bu vecihten başka muttasıl olarak rivâyet edildiğini de bilmiyoruz."⁷⁶⁷

Aynı şekilde Hz. Ömer'in biyografisini konu alan belki de ilk müstakil eserlerden birisinin müellifi İbnü'l-Cevzî (v.597/1200), kitabında onun gizlice hicret ettiğine dair İbn Sa'd'ın söz konusu rivâyetini ihtisaren nakletmekte; ama bu bilgiye aykırı olan başka bir bilgiye yer vermemektedir.⁷⁶⁸ Hadîs rivâyetinde müteşeddid olarak bilinen İbnü'l-Cevzî'nin bu tutumu, ya Hz. Ömer'in alenen hicret ettiğine dair rivâyetin sahîh olmadığı ya da bu rivâyetin ulema arasında malum ve makbul olmadığı şeklinde değerlendirilebilir..

Hem hadisçi hem de tarihçi olan İbnü'l-Esîr (v.630/1232), sahâbe biyografisine dair yazdığı *Usdü'l-ğâbe*'de, Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili hem Hz. Ali'ye izafe edilen aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair rivâyete; hem de hem de onun gizli hicret ettiğine dair İbn İshâk'ın rivâyetine yer vermektedir.⁷⁶⁹ Böylece o, Elbânî'nin tespit ettiği üzere,⁷⁷⁰ pek emin olamadığı İbn Asâkir'den naklettiği aleni hicret ettiğine dair rivâyet ile İbn İshâk'ın rivâyetinin birlikte değerlendirilmesini ister gibidir. Ancak iki zıt mana içeren bu rivâyetler arasında bir tercih yapmaması ilginçtir.

İslâm tarihi kaynaklarına gelince, bu alanın ilklerinde de Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğine dair bilgiyi içeren bir rivâyetin geçemediği görülmektedir. Örneğin İslâm tarihçileri tarafından "en sahih, en muteber ve siyerin en önemli kaynağı"⁷⁷¹ gibi vasıflarla anılan İbn Hişâm (v.218/833)'ın *es-Sîre*'sinde Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yine ilk dönem siyer ve İslâm tarihinin en önemli kaynağı durumundaki İbn Sa'd (v.230/844)'ın *et-Tabakât*'ın da bu içerikte bir rivâyet geçmediği gibi, tam tersine Hz. Ömer'in herkes gibi gizlice hicret ettiğine dair bilgi, iki farklı senetli bir rivâyet ile nakledilmektedir.

Aynı şekilde İslâm tarihinin ilk kaynaklarından birisi olan İbn Şebbe (v.262/875)'nin Medine tarihine dair en eski kaynak eserinde de, İbn Sa'd'ın söz konusu Hz. Ömer'in gizlice hicret ettiğine dair rivâyetini aynen aktardığı gö-

⁷⁶⁷ Bezzâr, *a.g.e.*, I, 260.

⁷⁶⁸ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 20.

⁷⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IV, 145.

⁷⁷⁰ Bkz.el-Elbânî, *a.g.e.*, 43.

⁷⁷¹ es-Sibâî, *es-Sîretü'n-Nebeyye*, 29

rülmektedir.⁷⁷² Bu konuda ne Hz. Ali'ye izafe edilen rivâyete ne de başkaca bir rivâyete ya da bilgiye yer vermektedir.

Hz. Ömer'in hicretinin aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğine dair rivâyetin ilk ve dolayısıyla en mukaddem kaynağı olarak yukarıda merhum Köksal'ın da dipnotunda verdiği üzere genellikle İbnü'l-Esîr (v.630/1232)'in, *Usdü'l-ğâbefî ma'rifeti's-sahâbe* adlı eseri gösterilmektedir.⁷⁷³ Fakat bu konuda yaptığımız araştırmada bu rivâyetin mevcut en mukaddem kaynağının, İbn Asâkir (v.571/1176)'in *Târîhu medîneti Dimeşk'i* olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.⁷⁷⁴ Nitekim Suyûtî (v.911/1505) de *Târîhu'l-hulefâ* isimli eserinde bu rivâyetin ilk kaynağı olarak İbn Asakir'in söz konusu kitabını işaret etmektedir.⁷⁷⁵

Ancak bu tespit, bugün elimizde olan mevcut kaynaklara göre yapılmış bir tespittir. Oysa hicrî onuncu asır siyer müelliflerinden Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî (v.942/1535), söz konusu rivâyetin ilk kaynağı olarak İbnü's-Semmân (v.445/1055)'in *el-Muvâfaka* adındaki bir kitabının olduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁶

es-Sâlihî'den başka ez-Zürkânî (v.1122/1710) de, Kastallânî'nin *el-Mevâhibu'l-ledünniyye*'sine yazdığı ve siyer kaynaklarının en genişlerinden birisi olan şerhinde, bu rivâyetin geçtiği kaynaklara dair bilgi verirken: "İbn Asâkir ve *el-Muvâfaka*'da İbnü's-Semmân, Ali'den şu rivâyeti tahrîç etmiştir..."⁷⁷⁷ demektedir. Dolayısıyla onun verdiği bu bilgi de, Hz. Ömer'in hicretinin aleni olduğunu bildiren rivâyetin mümkün ilk ve en eski kaynağının İbnü's-Semmân ve ondan sonra da İbn Asâkir olduğunu teyit etmiş olmaktadır. ez-Zürkânî, belki de bu bilgiyi es-Sâlihî'de göreyak nakletmektedir. Ancak burada önemli olan husus, bir hadîsçi olarak ez-Zürkânî'nin, bu ifadesiyle bu konuda başka bir rivâyet, bilgi ya da kaynağın bulunmadığını zımnen ifade etmiş olmasıdır.

Burada belirtmek gerekir ki, Zürkanî'nin kitabını şerhettiği el-Kastallânî (v.923/1517) de önemli bir hadîsçi ve Buhârî şarihidir. Eserinde Hz. Ömer'in

⁷⁷² İbn Şebbeh, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbeh en-Nemîrî el-Basrî (v.262/875), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera (Ahbâru'l-Medînei'n-Nebeviyye)*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Dârü't-turâs, Beyrût, 1410/1990, 1. bsk., IV, II, 663.

⁷⁷³ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ali b. Muhammed (v.630/1232), *Usdü'l-ğâbefî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvîd, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrût, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, I-VIII, IV, 144-145.

⁷⁷⁴ Bkz. İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (v.571/1176), *Târîhu medîneti dimeşk*, thk. Muhîb-buddîn Ebû Saîd Umer, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1417/1996, I-LXXX, XLIV, 51-52.

⁷⁷⁵ es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v.911/1505), *Târîhu'l-hulefâ*, Dârü İbn Hazm, Beyrût, 1424/2003, 95.

⁷⁷⁶ es-Sâlihî, Muhammed b. Yusuf (v.942/1535), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Mustafa Abdülhâdî-Abdülâzîz Abdülhak el-Hilmî ve diğerleri, Kâhira, 1418/1997, 1. bsk., I-XII, III, 315-316.

⁷⁷⁷ ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî el-Mısrî el-Mâlikî (v.1122/1710) *Şehu'z-Zürkânî ala'l-mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye li'l-allâme el-Kastallânî (v.923)*, thk. Muhammed Abdülâzîz el-Hâlidî, Beyrût, 1417/1996, 1. bsk., I-XII, II, 92.

hicretiyle ilgili olarak sadece Müslümanların gruplar halinde hicret ettiklerini ve Hz. Ömer’inde beraberinde 20 binekli kişi ile hicret ettiğinden bahsetmektedir.⁷⁷⁸ O da başka bir bilgi ve rivâyete yer vermemektedir. Bu da bu konudaki doğru bilginin bundan ibaret olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbnü's-Semmân (v.445/1055)'a gelince, tam adının Ebû Sa'd İsmail b. Ali es-Semmân olduğu kaydedilmektedir. Ricâl kaynaklarında "Mu'tezilenin imami", "Mu'tezilî bir muhaddis"⁷⁷⁹ ve "Mu'tezilî hafız"⁷⁸⁰ gibi vasıflarla tanıtılmaktadır. Söz konusu kitabını ise, Ehl-i Beyt ile diğer sahabe arasındaki ilişkilerin olumlu olduğunu ispat için yazdığı kaydedilmektedir. Nitekim eserinin tam adının *el-Muvâfaka beyne Ehli'l-Beyt ve's-sahâbeve mâ ravâhu küllü ferîkın fi hakkı'l-âhar* şeklinde olması da, muhtevası hakkındaki bilgiyi teyit etmektedir.⁷⁸¹ Başlığının da ortaya koyduğu muhtevasıyla eserin, aynı zamanda Râfîzîlere reddiye olarak yazıldığı tespit edilmektedir. Zehmaşerî'nin muhtasarını⁷⁸² yaptığı bu kitabın bir nüshasının Mısır'da bulunduğu söylene de şu an için elimizde bulunmamaktadır.⁷⁸³

Binâenaleyh, Hz. Ömer'in aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğini bildiren rivâyetin ilk geçtiği kaynak olduğu anlaşılan İbn Semmân'ın söz konusu eseri, günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla siyer alanında yazılan ve ilgili rivâyete yer veren hemen hemen bütün eserler, mevcut en mukaddem kaynak olarak İbn Asâkir (v.571/1176)'in *Târîhu medîneti Dımeşk'*ını gösterebilmektedir. Onun da bu bilgiyi, daha mukaddem bir hadîs ya da siyer kaynağında geçmediğine göre, İbnü's-Semmân (v.445/1055)'in *el-Muvâfaka* adlı eserinden aldığını değerlendirmek mümkündür.

İbnü's-Semmân'ın bu eserinin muhtevasının sahabenin ve özellikle de Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Ehl-i Beyt hakkında söyledikleri güzel ve övücü sözlerin toplanmasıyla oluştuğu bilgisi,⁷⁸⁴ konumuz olan rivâyetin ilk defa bu eserde rastlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Zira eserin muhtevası bir nevi sahâbe ve Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair rivâyetlerden oluşmuş olmaktadır. Burada faziletler konusundaki rivâyetlerin sıhhat bakımından sıkıntılı

⁷⁷⁸ Bkz. A.y.

⁷⁷⁹ ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (v.748/1347), *Tezkiratü'l-huffâz*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, byy., ty., I-IV, III, 1121-1122.

⁷⁸⁰ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (v.852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrût, 1423/2002, I-X, IX, 77 (no: 8875).

⁷⁸¹ el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (v.1345/1926), *er-Risâletü'l-müstatrafe*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1414/1993, 5.bsk, 59.

⁷⁸² Zehmaşerî'nin bu muhtasarı matbudur: " el-Muhtasar min Kitâbi'l-Muvâfaka beyne Ehli'l-beyt ve's-sahâbe. (nşr. Yûsuf Ahmed, Beyrut 1999; nşr. Seyyid İbrâhim Sâdık, Kahire 2001)". Bkz. Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, Mehmet Suat, "Zehmaşerî", DİA, XLIV, 237.

⁷⁸³ Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Semman, İsmail b. Ali", DİA, XXXVI, 496-497.

⁷⁸⁴ Bkz. Kandemir, a.g.md., DİA, XXXVI, 496-497.

olduğunu ifade etmek durumundayız. Zira uydurma rivâyetlerin içinde fazail ve mesâlib muhtevalı olanların sayısı hiç de azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle “Fezâilu’s-sahâbe” ile ilgili uydurulan rivâyetlerin, Şîî-Sünnî uyuşmazlığının bir ürünü olduğu bilinmektedir.⁷⁸⁵

Dolayısıyla Şîa ve Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmaların doruğa çıktığı bir zamanda yaşayan İbnü’s-Semmân’ın bu iki grubu yakınlaştırmak düşüncesiyle Rafizîlere reddiye amacıyla yazdığı⁷⁸⁶ eserine aldığı rivâyetlerin sıhhatiyle ilgili gereken özeni gösterip göstermediğini bilemiyoruz.

Yine konumuzla ilgili tarih kaynaklarının değerlendirilmesi bağlamında ilginç bir tutum olarak, İbn Asâkir (v.571/1176)’ın Hz. Ömer’in alenen hicret ettiğine dair bilgiyi aktardığı sayfalarında görmezden geldiği İbn İshâk’ın gizli hicret ettiğine dair rivâyetini, kitabının farklı yerlerinde hem de İbn İshâk’ın adını vererek nakletmesini burada zikretmemiz gerekmektedir. Mesela Ayyâş b. Ebî Rebîa’nın hayatına dair bilgilere yer verdiği sayfalarda bu rivâyeti nakletmektedir. Ancak burada Hz. Ömer’in hicrete başlayış keyfiyetine dair bilgiye yer vermeden, yada görmezden gelerek sadece onun Ayyâş ve Hişâm ile birlikte hicrete çıktığına dair İbn Ömer kaynaklı İbn İshâk’ın rivâyetini senetli olarak aktarmakla yetinmektedir.⁷⁸⁷

Netice itibarıyla Hz. Ömer’in hicretinin bilinenin aksine her muhacir gibi gizli ve topluca gerçekleştiğine dair bilgiyi içeren rivayetlerin geçtiği kaynaklar, aksini bildiren kaynaklara göre hem daha sağlam, hem daha ilk el ve hem de daha eski kaynaklardır. Yazılı kaynaklarda ve sözlü anlatımlardaki şöhretine rağmen Hz. Ömer’in alenen ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair bilgiyi içeren rivâyetin en mukaddem kaynağının, bugün elimizde bulunmayan, İbnü’s-Semmân (v.445/1055)’ın *el-Muwâfaka’sı* olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilginin bulunduğu mevcut ilk kaynak olarak ise İbn Asâkir (v.571/1176)’ın *Târîhu Dîmeşk’i* gösterilebilmektedir.

SONUÇ

Bilindiği üzere hadîs ve İslâm tarihi ilimlerinin gerek konu ve gerekse metod bakımından birçok ortak noktaları ve çalışma alanları bulunmaktadır. Hz. Ömer’in hicretiyle ilgili olarak ele aldığımız bilgi ve rivâyetler de hem hadîs hem siyer/İslâm tarihi ilimlerinin orta meselelerinden birisidir. Hz. Ömer’in hicret ediş keyfiyetiyle ilgili bilgilerin ve rivayetlerin senet ve kaynaklarını tah-

⁷⁸⁵ Bu konuda bkz. Demir, Mahmut, ““Sahabe-Ehl-i Beyt” Ekseninde Şîî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivâyetine Yansımaları”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com-* ISSN: 1308-9633 Sayı: VI, Kasım 2011, 90-111.

⁷⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Kandemir, *a.g.m.*, *DİA*, XXXVI, 497.

⁷⁸⁷ İbn Asâkir, *a.g.e.*, XLVII, 242-243.

lilini ele aldığımız bu çalışmamızda, her iki ilim dalına ait kaynaklarda temelde iki farklı bilgi ihtiva eden değişik rivâyetler bulunduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu rivâyetlerden birisi, Hz. Ali'den nakledilen ve bütün Müslümanlardan farklı olarak sadece Hz. Ömer'in alenen ve müşriklere meydan okuyarak hicrete çıktığını haber veren tek rivâyettir. Bu bilgiye aykırı bilgiler nakleden ikinci grup rivâyet ise, Hz. Ömer'in, bütün muhacirler gibi arkadaş ve akrabalarıyla beraber, sabahın erken bir vaktinde ve gizlice yola çıktığını bildiren İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın kitaplarında geçen rivâyetlerdir. Bu rivâyetlerden İbn Sa'd'ın *et-Tabakât'*ında geçeni aslında iki farklı tarikli olarak bize ulaşan ve Hz. Ömer'e dayanan bir haberden ibarettir.

Hz. Ömer'in hicretinin her muhacir gibi gizli olduğunu ihtiva eden rivâyetin veya rivâyetlerin, bizzat Hz. Ömer kaynaklı olması ve onun bizzat: "Biz hicret yolculuğuna ancak gizlice çıkıyorduk"⁷⁸⁸ şeklindeki ayrıntılı ifadedisi konumuz açısından önemlidir. Hz. Ömer'in kendisini de dahil ederek bütün muhacirlerin hicrete çıkış keyfiyetinin aynı olduğunu açıklaması, aslında konuyla ilgili ihtilafı ortadan kaldıracak niteliktedir.

Hz. Ömer'in hicrete çıkışıyla ilgili iki farklı bilgi içeren rivâyetlerin senet denkidi neticesinde, özellikle günümüzdeki yazılı eserlerde ve sözlü anlatımlarda meşhur olmasına rağmen, onun aleni ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair rivâyetin senedinin zayıf olduğu görülmektedir. Buna karşılık Hz. Ömer'in hicretinin diğer her muhacir gibi gizli ve topluca gerçekleştiğine dair bilgiyi nakleden rivâyetlerin senetlerinin ise, ravileri bakımından daha sağlam ve isnad bakımından daha sahîh olduğu anlaşılmaktadır.

İki grup rivâyetin kaynakları bakımından değerlendirilmesinde de şöyle bir sonuca ulaşılmaktadır: İlk dönem hadîs ve siyer alimleri, en ince detaylarına kadar Hz. Ömer'in ve beraberindekilerin hicretini yine Hz. Ömer ve ondan nakille onunla beraber hicret eden oğlu Abdullah'tan nakletmektedirler. Bu rivâyet, İbn İshâk (v.151/768), Vâkîdî (v.207/822), İbn Hişâm (v.218/833), İbn Sa'd (v.230/844) ve İbn Şebbe (v.262/875) gibi siyer ve İslâm tarihinin en eski ve ilk kaynaklarında bulunmaktadır. Ancak bu kaynaklarda gerek genel olarak hicretle ve gerekse özel olarak Hz. Ömer'in hicretiyle ilgili bölümlerde onun hicretinin aleni ve meydan okuyarak başladığına dair Hz. Ali'den nakledilen rivâyetle ilgili en küçük bir imada bile bulunulmamaktadır.

Öte yandan Taberî (v.310/922), İbnü'l-Cevzî (v.597/1200), İbn Kesîr (v.774/1342), Zehebî (v.748/1347) ve İbn Hacer (v.852/1448) gibi gerek Hz. Ömer'in menakabını müstakillen ele alan ve gerekse sahabe hayatını ve ilk dö-

⁷⁸⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 251.

nem tarihi olaylarla ilgili rivâyetelere dayalı kitap yazan müdakkik ve muhakkik hadîs alimlerinin, Hz. Ömer'in herkesin aksine alenen ve müşriklere meydan okuyarak hicrete çıkmasıyla ilgili rivâyete itibar etmedikleri ve eserlerinde buna yer vermedikleri görülmektedir.

Buna karşılık Hz. Ömer'in hicretinin herkesin aksine aleni ve meydan okuyarak gerçekleştiğine dair Hz. Ali kaynaklı haberin mümkün en eski kaynağı olarak hicrî beşinci asır müellifi İbnü's-Semmân (v.445/1055)'in *el-Muvafaka'sı* gösterilebilmektedir. Günümüze ulaşmayan bu eserden sonra bu haberi nakleden ikinci kaynağın ise İbn Asâkir (v.571/1176)'in *Târîhu medîneti Dımeşk*'i olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü's-Semmân'ın eserinin Ehl-i Beyt ile sahâbe arasındaki muhabbete dair rivayetleri toplayan bir konu ve muhtevaya sahip olması burada dikkat çekicidir. Rivayet ilimleriyle meşgul olan alimlerin fazail ve mesâlib türü rivayetlerin sıhhatlerine fazla güvenmedikleri malumdur. Bu bağlamda Hz. Ömer'in herkesin aksine müşriklere meydan okuyarak ve hicretini ilan ederek yola çıkması gibi olağanüstü bir olaydan, Hz. Ali dışında başka sahâbîlerin haberdar olmamaları da, bu konuda anlamlı ve bir okadar imkansız gözükmektedir.

Ayrıca buna benzer başka tarihi ve aklî bağlam ile olayların ve rivâyetlerin metin tendkidi ile elde edilecek veriler de Hz. Ömer'in meşhur olanın aksine gizli olduğuna teyit eder niteliktedir.

Hz. Ömer'in alenen ve meydan okuyarak hicret ettiğine dair rivayetin senet ve kaynak olarak sağlam ve sahîh olmamasına rağmen yazılı metin ve sözlü anlatımlarda meşhur olmasının ve kabul görmesinin sebebinin, ilmî olmanın daha çok siyasî, hamasî ve duygusal sebepler olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla, ilgili rivâyetlerin gerek senet-metin tahlillerine ve gerekse tarihi bağlam değerlendirmelerine göre, Hz. Ömer'in gizlice hicret ettiğine dair rivâyetlerin daha sahih ve kabule şayan olduğunu değerlendirmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abdüsselâm b. Muhsin, Âlü İ'sâ, *Dirâse nakdiyye fi'l-merviyyâti Umer b. el-Hattâb ve siyâsetihi'l-idâriyye*, Medine, 1423/2002, I-III.

Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, I-IV.

Aşıkutlu, Emin, "Meçhul", *DİA*, XXVIII, 286-288.

Aydın, Abdullah, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2006.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v.458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir el-A'tâ, Dârul-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 1423/2003, 3. bsk., I-XI.

- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık (v.292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Beyrût, 1409/1988, I-XV.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (v.256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.
- el-Bûtî, M. Saîd Ramazan, *Fıkhu's-sîre (Hz. Muhammed (SAV)'in Uyguladığı İslamiyet)*, trc. Ali Nar, Orhan Aktepe, İstanbul, 2003.
- Demir, Mahmut, ""Sahabe-Ehl-İ Beyt"" Ekseninde Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivâyetine Yansımaları", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: VI, Kasım 2011*, 90-111.
- Ekrem Ziyâ el-Umerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye es-Sahîha*, Medine, 1425/1994, 6. bsk., I-II.
- el-Elbânî, M. Nâsiruddîn (v.1420/1999), *Difâ' ani'l-hadîsi'n-nebevi ve's-siyer fi'r-redd alâ celâlat ed-duktûr el-Bûtî fi kitâbih "Fıkhu's-sîre"*, Dimaşk, ts.,
- Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44-51.
- _____, "İbn Hişâm", *DİA*, XXII, 71-73.
- el-Hamavî, Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî (v.626/1228), *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1397/1977, I-V.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, I-XIV.
- el-Heysemî, Nureddîn Ali b. Ebi Bekr (v.807/1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmu'ddîn el-Kudsî, Kahire, 1414/1994, I-X.
- el-I'clî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh (v.261/875), *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Beyrût, 1405/1985 I-II.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (v.571/1176), *Târihu medîneti dimesk*, thk. Muhibuddîn Ebû Saîd Umer, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1417/1996, I-LXXX.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (v.597/1200), *Menâkıbu emîri'l-mü'mînin Umer b. el-Hattâb*, thk. Zeyneb İbrahim el-Kârût, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Hâtîm er-Râzî (v.327/938), *el-Cerh ve'ta'dîl*, (Haydarâbâd baskısından ofset) Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 1371/1952, I-IX.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed (v.630/1232), *Usdü'l-ğâbefi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvîd, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrût, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-VIII.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v.852/1448), *Fethu'l-Bârî*, thk. M. Fuâd Abdalbâki-Muhibuddîn el-Hafîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1379, I-XIII.
- _____, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrût, 1423/2002, I-X.
- _____, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrût, 1415/1995, 2.bsk., I-II.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (v.218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Umer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrût, 1410/1990, 3. bsk., I-IV.

- İbn İshâk, Muhammed (v.151/768), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrût, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye,1424/2004, I-II.
- İbn Sa'd,Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (v.230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Mektebetü'l-hancî, Kâhire, 1421/2001, 1. bsk., I-XI.
- İbn Şebbeh, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbeh en-Nemîrî el-Basrî (v.262/875), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera (Ahbâru'l-Medînei'n-Nebeviyye)*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Dâru't-turâs, Beyrût, 1410/1990, 1. bsk., I-IV.
- Kandemir, M. Yaşar, "Semmân, İsmâil b. Ali", *DİA*, XXXVI, 496-497.
- el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (v.1345/1926), *er-Risâletü'l-müstatrafe*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1414/1993, 5.bsk
- Koçak, Muhsin, "Ömer (Fıkıh)", *DİA*, XXXIV, 51-53.
- Köksal, Mustafa Asım, *İslam Tarihi (Hz. Muhammed (A.s) ve İslâmiyet) Mekke Dönemi*, İstanbul, 1981.
- Kutluay, Abdülaziz, *Siyer-u Sahabe (Sahabelerin Hayatı)*, İstanbul, 2005, I-IV.
- el-Mizzî, Ebû'l-HaccâcYusuf b. Abdirrahman (v.746/1345), *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve diğeri, Beyrût, 1406/1985, 4.bsk., I-XXXV.
- Önkal, Ahmet, "Hicret", *DİA*, XVII, 458-462.
- Özkan, Mustafa, "Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi", *İSTEM*, Yıl:8, Sayı:15, 2010, s.43-59.
- Özpinar, Ömer, "Hz. Ömer'in Medine'ye Hicretiyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *İSTEM*, Yıl:10, Sayı: 20, s. 11-39.
- es-Sâlihî, Muhammed b. Yusuf (v.942/1535), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Mustafa Abdülhâdî-Abdülazîz Abdülhak el-Hilmî ve diğeri, Kâhira, 1418/1997, 1. bsk., I-XII.
- es-Sibâî, Mustafa, *es-Sîretü'n-Nebeviyye, durûs ve i'ber*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1405/1985, 8. bsk.
- es-Suyûtî,Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v.911/1505), *Târîhu'l-hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1424/2003.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v.310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk)*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-meârif, Mısır, 1968, 2. bsk., I-XI.
- el-Ukaylî,Ebû Ca'fer Muhammed b. Umer (v.322/933), *Kitâbu'd-duafâ*, thk. Hamdî b. Abdülmeçî b. İsmail es-Selefi, Riyâd, 1420/2000, I-IV.
- Ülkü, *Hayati, Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Gazetesi Yay., bsy., ty., I-III.
- Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Diyanet İşl. Bşk., Yay, Ankara, 2006.
- ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (v.748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût-Kâmil el-Harât, Beyrût, 1402/1982, I-XXIII
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve vefyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm,(el-Meğâzî)*, thk. Umer Abdüsselâm Tedmurî, Beyrût, 1410/1990, 3.bsk.

_____, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, byy., ty., I-IV

_____, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali M. Muavvid ve Âdil Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I-VIII.

ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî el-Mısrî el-Mâlikî (v.1122/1710) *Şehu'z-Zürkânî ala'l-mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minehu'l-Muhammediyye li'l-allâme el-Kastallânî* (v.923), thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, Beyrût, 1417/1996, 1. bsk., I-XII.